בחוקותי*

א. אין פרק הסיום פון הלכות מלכים[1] זאגט דער רמב"ם: אל יעלה[2] על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהי' שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נוהג[3], וזה שנאמר בישע'[4] וגר זאב . . משל וחידה . . שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם[5] המשולים כזאב ונמר, שנאמר[6] זאב . . ויחזרו כולם לדת האמת, ולא יגזלו ולא ישחיתו, אלא יאכלו דבר המותר . . שנאמר[7] וארי' . . וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח הם משלים. ובימות המלך המשיח יודע לכל לאי זה דבר הי' משל ומה ענין רמזו בהן.

און דערנאך איז דער רמב"ם ממשיך[8] „אמרו חכמים[9] אין בין כו'", וכדלקמן ס"ח.

פון די סתירות צו דעת הרמב"ם הנ"ל[10] — אז בימות המשיח וועט ניט בטל ווערן „דבר ממנהגו של עולם . . אלא עולם כמנהגו נוהג" — געפינט מען לכאורה דעם מאמר אין תורת כהנים[11] בפרשתנו אויפן פסוק[12] „ועץ השדה יתן פריו" — „ומנין שאף אילני סרק עתידים להיות עושים פירות ת"ל ועץ השדה יתן פריו"; און עד"ז שטייט אין סוף מס' כתובות „אמר רב חייא בר אשי אמר רב עתידין כל אילני סרק שבארץ ישראל שיטענו פירות שנאמר[13] כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם" — וואס דאס איז דאך אן ענין פון ביטול מנהגו של עולם[14].

---

*) הדרן על הרמב"ם (וסיום מס' כתובות).

1) פי"ב ה"א.

2) ראה בפי' ואם יעלה על הדעת — ברמב"ם רפ"א (הדרן לרמב"ם (קה"ת, ברוקלין, יא ניסן תשמ"ה) ס"ט).

3) וכ"ה בהל' תשובה פ"ט בסופו („כמנהגו הולך"). פיה"מ סנהדרין — הובא לקמן הערה 77.

4) יא, ו.

— מה שהקשה הרמב"ם ממה שנאמר בישע' — ולא הקשה ממש"נ בתורה (פרשתנו כו, ו) „והשבתי חי' רעה" (וכהשגת הראב"ד, הובא לקמן בפנים ס"ג) — כי פסוק זה אפשר לפרשו כהרמב"ן עה"פ (וראה אגרת תחיית המתים להרמב"ם) „שלא יבואו חיות רעות בארצכם כי בהיות השובע וברבות הטובה והיות הערים מלאות אדם לא תבואנה חיות בישוב". ולפ"ז אינו ביטול מנהגו של עולם ואין צריך לדחוק בכתוב שנאמר דרך משל. וראה לקמן בפנים סעיף ג.

5) שינוי הצענזור וצ"ל „גויים" או „אומות העולם".

6) ירמי' ה, ו.

7) ישעי' שם, ז.

8) שם ה"ב. וכ"ה במקומות שבהערה 3.

9) ברכות לד, ב. וש"נ.

10) וראה דברי הרמב"ם עצמו בזח (אגרת תחה"מ שלו אות ו' (הובא לקמן סט"ז)).

11) הובא בפרש"י עה"פ.

12) כו, ד.

13) יואל ב, כב.

14) ולהעיר דהחילוק בין שני סוגי אילנות אלו, עץ מאכל ואילני סרק, הוא גם בהלכה (וראה גם לקמן הערה 52): בעץ מאכל נאמר (שופטים כ, יט) „לא תשחית את עצה", „רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וכרת" (שם, כ), משא"כ אילני מאכל (ב"ק צא, סע"ב. רמב"ם הל' מלכים פ"ז ה"ח-ט)*.

*) ואין להקשות (ע"פ הנ"ל בפנים): מכיון שאילני מאכל אסור לקצוץ אפילו בחורף, שאז אין עושין פירות, כיון שבקיץ עושין — למה מותר לקצוץ אילני סרק בזה"ז, הרי (אע"פ שעכשיו אילני סרק הם) יטענו פירות לעת"ל?

כי התורה **בעצמה** חילקה בזה, ואמרה „עץ אשר תדע כי לא עץ **מאכל** הוא אותו תשחית גו'", דהיינו

ב. לכאורה וואלט מען געקענט ענטפערן*[14], אז לדעת הרמב"ם זיינען אויך די מאמרי חז"ל הנ"ל א „משל וחידה", ולדוגמא[15]:

עץ מאכל מיינט (כמחז"ל[16]) תלמידי חכמים, און מיט „אילני סרק" ווערט געמיינט — עמי הארץ; און לעתיד לבא וועלן אויך אילני סרק — עמי הארץ — אַרויסגעבן פירות, דאָס הייסט — זיי וועלן ווערן תלמידי חכמים[17] (אַדער אַן אַנדער פירוש כיו"ב[18]).

מען קען אַבער אַזוי ניט לערנען, ווייל [נוסף אויף דעם וואָס בכלל איז שווער צו זאָגן[19] אף דברי תנאים ואמוראים (משא"כ דברי הנביאים) אַז זיי זיינען בלויז א משל, איז נאָכמער שווער בנדו"ד, ווייל]

דער מאמר הנ"ל אין תו"כ קומט בהמשך צו כמה ברכות וואָס זייער תוכן איז דוקא ברכות גשמיות, כולל אויך די ברכה פון פסוק*[19] „ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו" — „לא כדרך שהי' עושה עכשיו אלא כדרך שעושה בימי אדה"ר . . נזרעת ועושה פירות בן יומה . . נטוע ועושה פירות בן יומה . . העץ נאכל", והיינו אַז די ברכה איז כפשוטה, בגשמיות ממש[20].

ועד"ז אין כתובות ווערט די מימרא געבראַכט בהמשך[21] צו כמה מאמרים[22] וואָס מוזן געטייטשט ווערן כפשוטם, ולדוגמא[23]: „ר' חנינא מתקן מתקלי' כו' קטיגוריא בת"ח כו'" — איז מסתבר אַז אויך דער מאמר (עתידין כל אילני סרק כו') מיינט כפשוטו[24].

---

14) ודוחק גדול לומר שהרמב"ם ס"ל שהמאמר בתו"כ והמ"ד בגמ' סוף כתובות הוא דלא כשמואל דאין בין עוה"ז לימוה"מ אלא כו' (שהרמב"ם פסק כוותי' — ראה לקמן ס"ח). וכדמוכח גם מזה שבפיה"מ (שהובא לקמן הערה 77) מסביר מרז"ל ודעת החכם דארץ ישראל תוציא גלוסקאות, ולא כתב שהוא דלא כשמואל (וכדעת חכמים בשבת סג, א).

15) ראה עד"ז בענף יוסף לע"י כתובות שם. ולהעיר גם מעיון יעקב שם.

16) ראה תענית ז, א.

17) ראה רמב"ם סוף הל' מלכים.

18) ע"פ מרז"ל סוטה (מו, ע"א. וראה ב"ר פ"ל, ו. ועוד. וראה לקו"ש ח"ד ע' 1114 ואילך) „מאי פירות . . מצות" — שגם אלו שבזה"ז הם רק בסוג ד„מלאים מצות כרמון" (ברכות נז, א. וש"נ), לעת"ל יעשו הרבה מצות ומע"ט.

19) אבל ראה רמב"ם הל' תשובה פ"ח ה"ב (וראב"ד שם). פיה"מ שבהערה 77.

שהאיסור הוא לקצוץ אילן שהוא (עתה) בסוג „עץ מאכל" (ואילן שהוא בסוג זה — גם בחורף אסור לקצצו); אבל אילן שאינו בסוג זה, שהוא אילן סרק, אע"פ שלעת"ל יטעון פירות — אינו בכלל האיסור (ובפרט ע"פ דלקמן בפנים סעיף ו', דזה שלעת"ל יטענו פירות הוא חידוש בהאילנות).

*) ובפרט דבעל המאמר בכתובות הוא רב.

---

19) פרשתנו כו, ד.

20) משא"כ במחז"ל שבת (ל, ב) „עתידים אילנות שמוציאין פירות בכל יום" (בלי הדגשה „בדרך שעושה בימי אדה"ר"), אין מוכרח שהוא כפשוטו. וראה לקמן הערה 77.

21) ראה תוס' כתובות קיב, ב ד"ה עתידין: לפי שרוצה לסיים בדבר טוב נקט לה הכא. אבל ע"פ הידוע שגם כשמרז"ל בא כדי לסיים בטוב וכיו"ב ישנה שייכות ביניהם — מסתבר לומר, שעכ"פ שווים הם בזה שכולם פירושם כפשוטם. וראה לעיל בגמ' שם קיא, ב „דאיירי בהני מילי" (ל' התוס' שם). וראה הערה 24.

22) שם קיב, א.

23) שם, סע"א ואילך.

24) וגם (במאמר זה עצמו) — הרי מביא ראי' מהכתוב „עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם" שמדובר בפשטות ע"ד גידול הפירות. משא"כ לפנ"ז בכתובות שם (קיא, ב) „אין לך כל אילן סרק שבא"י שאינו מוציא משוי שתי אתונות", שלמדין מהכתוב (ויחי מט, יא) „ולשורקה בני אתונו", שאי"ז „פשט' דקרא". וראה המשך הגמ' שם.

ג. והנה אויף דברי הרמב"ם הנ"ל איז דאָ די השגה פון ראב"ד[25] פון דעם פסוק (בפרשתנו[26]) „והשבתי חי' רעה מן הארץ", וואָס איז (ניט קיין משל וחידה, נאָר) אַן ענין כפשוטו.

און דער רדב"ז על אתר ענטפערט השגת הראב"ד: ואין זו השגה כשם ששאר הכתובים משל גם זה משל (און איז ממשיך) אבל מה שראוי להאמין בזה שהדברים הם גם כפשוטם בארץ ישראל כדכתיב[27] לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ, הארץ הידועה. וכן והשבתי חי' רעה מן הארץ, אבל בשאר ארצות עולם כמנהגו נוהג והכתובים הם משל שכן כתוב[28] ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה ובא"י[29] יתקיים הפשט והמשל.

ועפ"ז יש לומר, לכאורה, אַז די פלוג־תא פון רמב"ם מיטן ראב"ד איז תלוי אין דעם חילוק צווישן די צוויי מאמרי חז"ל הנ"ל (פון תו"כ און מס' כתובות) בשיי־כות צו אילני סרק:

אין גמרא שטייט „אילני סרק שבארץ ישראל", משא"כ אין תורת כהנים שטייט „אילני סרק" סתם, וואָס פון פשטות הלשון איז משמע אַז עס רעדט זיך ניט נאָר וועגן די אילני סרק פון ארץ ישראל, נאָר וועגן אַלע אילני סרק שבכל העולם כולו[30].

און דער חילוק ביניהם איז: לפי התו"כ וועט לעת"ל זיין אַ שינוי אין מנהגו של עולם, אַבער לויט דער גמרא וועט אין וועלט בכלל (אין חוץ לארץ) ניט זיין קיין שינוי ממנהגו של עולם, נאָר אין א"י וועט זיין אַ הנהגה מיוחדת.

און דער ראב"ד נעמט אַן כשיטת התו"כ אַז „אילני סרק (סתם) עתידים להיות עושים פירות", דמזה מוכח, כנ"ל, אַז ס'וועט זיין ביטול מנהגו של עולם,

[וואָס אַזוי איז עס אויך בנוגע זיין השגה פון פסוק „והשבתי חי' רעה מן הארץ" אַז דאָס מיינט כפשוטו (דלכאו־רה, קען מען לערנען אַז אויך דער פסוק מיינט בדרך משל (כנ"ל), אַבער ער איז דאָס שולל) — היות אַז פון דרשת התו"כ עה"פ — ר' יהודה אומר מעבירן מן העולם ר' שמעון אומר משביתן שלא יזיקו (ובפרט אַז זיי זיינען משנה פון לשון הפסוק „מן הארץ" און זאָגן „מן העולם") — איז מוכח אַז דאָס מיינט כפשוטו]:

משא"כ דער רמב"ם נעמט אַן (לפי דעת הרדב"ז) כלשון הגמרא, אַז דאָס רעדט זיך בלויז בנוגע אילני סרק שבארץ ישראל, וואָס דערפאָר איז „ראוי להאמין . . שהדברים הם גם כפשוטם בארץ ישראל . . אבל בשאר ארצות עולם כמנהגו נוהג".

ד. אַבער דער פירוש הרדב"ז איז לכאו' ניט מובן, ובפרט מסביר זיין לפי"ז דעת הרמב"ם:

א) וויבאַלד דער רמב"ם זאָגט סתם אַז בימות המשיח וועט ניט בטל ווערן

---

25) וכן בהל' תשובה פ"ח שם.

26) כו, ו.

27) ישעי' יא, ט.

28) שם ב, ד (ושם: לא ישא).

29) ראה ג"כ רמב"ן הנ"ל הערה 4. אגרת תחיית המתים שם.

30) ובפרט שבהפסוק עליו קאי (כו, ד) לא נאמר „בארצכם", „הארץ" וכיו"ב (ע"ד שנאמר בפסוק שם, ה־ו). ודוחק לומר שבא בהמשך לתחילת הכתוב „ונתנה הארץ יבולה". אלא שי"ל שכל הברכות לישראל — בפשטות הכוונה לבנ"י בזמנים כתיקונם — כשישראל בארצם. וראה דרשת התו"כ בפירוש „ונתתי גשמיכם בעתם".

„דבר ממנהגו של עולם" — איז מובן אז אין דעם איז נכלל אויך א״י, ווייל אויב אין א״י וועלן זיין אט די נסים בגשמיות איז דאס (אויך) ביטול מנהגו של עולם[31].

ב) אין דער צייט פון בן כוזיבא, וואס „דימה הוא (ר׳ עקיבא) וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח״[32] — „דימה״ עד כדי כך אז מ׳איז געגיינגען במלחמה (פקו״נ) ע״פ ציווי. (וואס דערפון איז דער רמב״ם[33] מוכיח אז דער מלך המשיח דארף ניט מאכן קיין אותות ומופתים, און אז אויך בימיו וועט זיין עולם כמנהגו נוהג, וכדלקמן סעיף יו״ד) — זיינען די נסים ניט געווען אויך ניט אין ארץ ישראל.

דעריבער איז מסתבר לומר, אז לדעת הרמב״ם וועט לעת״ל אויך אין ארץ ישראל זיין עולם כמנהגו נוהג.

ה. אין ספר עבודת הקודש[34] איז ער מסביר, אז „עולם כמנהגו נוהג״ מיינט אז דער אויבערשטער וועט לעת״ל ניט מחדש זיין דברים חוץ מן הטבע; אלע ענינים אין דער בריאה וועלן זיין „על טבעם ושרשם כמו שהיו בתחלת הויתם ובריאתם״[35]. איז דעריבער קיין סתירה ניט פון דרשת התו״כ הנ״ל אז „העץ עתיד להיות נטוע ועושה פירות בן יומו״ ומכמה מרז״ל כיו״ב — ווייל דערמיט וועט זיך ניט אויפטאן א חידוש וואס איז ניט אין גדר הטבע, היות אז בתחלת הבריאה איז דער מנהג טבעי געווען אז „עושה פירות בן יומו״[36].

עפ״ז יש לומר אויך בנוגע די צוויי ענינים שבפרשתנו — והשבתי חי׳ רעה מן הארץ און אילני סרק יעשו פירות — אז לדעת הרמב״ם הייסט דאס ניט ביטול דבר ממנהגו של עולם, ווייל אזוי איז געווען דער מצב בתחילת הבריאה קודם חטא עה״ד — דעמאלט האבן אלע אילנות נושא פירות געווען און קיינע חיות האבן ניט מזיק געווען[37];

נאר דורך דעם חטא עה״ד, ווען דער אויבערשטער האט געזאגט „וקוץ

---

31) ואולי י״ל כוונת הרדב״ז שזה יהי׳ בא״י לא בתור ביטול מנהגו של עולם כ״א רק נס דבנ״י בא״י, שענין שנעשה בדרך נס, מוגבל בזמן או במקום אינו ביטול מנהגו של עולם.

— ע״ד המן וכו׳ בהיותם במדבר, שירד להם ארבעים שנה רצופות דבר יום ביומו, ומ״מ אינו ביטול מנהגו של עולם, מכיון שזה הי׳ רק בזמן ומקום מסוים, ובשאר המקומות והזמנים נשאר הטבע בתקפו. וכן זה שא״י היא „ארץ . . צבי״ (ירמי׳ ג, יט. וראה דניאל יא, מא (ובמצו״ד) ובהנסמן עה״ג ר״ה יג, א) בזמן שיושבי׳ עלי׳ — רווחא, ובזמן שאין יושבי׳ עלי׳ — גמדא (גיטין נז, א. ועוד); ועשרה נסים שנעשו לאבותינו בבי״המ״ק (אבות פ״ה מ״ה — הפרק דשבת זו (תשמ״ה)) — שכ״ז אינו ביטול מנהגו של עולם, אלא נס המחודש מפני דבר שנתחדש. ועד״ז — והשבתי חי׳ רעה מן הארץ. וצ״ע בהא שאבני א״י כבידות מאבני חו״ל (כתובות קיב, סע״א ותוד״ה רב חנינא שם. ערוך ערך תקל. ריטב״א כתובות שם) —

אבל דוחק לפרש כן, שתהי׳ הנהגה קבועה ותמידית בא״י בימוה״מ — באופן של נס (ולא — ינטל מנהגו של עולם).

32) ל׳ הרמב״ם הל׳ מלכים פי״א ה״ג.

33) שם.

34) ח״ב פל״ח.

35) ל׳ עבודת הקודש שם.

36) עיי״ש בארוכה.

37) רמב״ן פרשתנו כו, ו. וראה גם רמב״ן דרשת תורת ה׳ תמימה (ירושלים תשכ״ג) ע׳ קנד־ה.

[משא״כ „וגר זאב עם כבש״ (שמפרש הרמב״ם שהוא משל) — י״ל דס״ל להרמב״ם (משא״כ להרמב״ן) שהוא ביטול מנהגו של עולם, לפי שגם קודם החטא, כשלא הי׳ חיות רעות בעולם, היו בע״ח טורפים זא״ז בשביל מזונם (אבל לא להזיק) ולא הי׳ מצב של „וגר זאב עם כבש״. ואכ״מ. ועצ״ע].

*) ועפ״ז בטלה התמי׳ על הרמב״ם ממש״נ (מיכה ז, טו): כימי צאתך מארמ״צ אראנו נפלאות.

ודרדר תצמיח גו׳״[38], זיינען אַ חלק פון די אילנות געווארן אילני סרק[39] און אין אַ טייל פון די חיות איז געווארן אַ נטי׳ טבעית צו מזיק זיין[37].

וויבאלד אבער אז בימות המשיח וועט די וועלט צוקומען צום מצב אין וועלכן זי איז געשטאנען קודם חטא עה״ד[40], איז דאס טבעו און ״מנהגו של עולם״ באותו הזמן[41].

ו. ויש לקשר זה מיט נאך אַ שינוי (עיקרי) צוויישן לשון התו״כ און לשון הגמרא בנוגע צו אילני סרק: אין תו״כ איז דער לשון ״אילני סרק עתידים להיות עושים פירות״, משא״כ אין גמרא איז דער לשון ״שיטענו פירות״.

״עושים פירות״ (ווי אין תו״כ) איז משמע, אז די אילני סרק וועלן ארויס־געבן פירות אין דעם זעלבן אופן ווי די אלע אילני מאכל זיינען ״עושים פירות״; משא״כ לויט דער גמרא איז דאס באופן של ״יטענו״, וואס ווייזט ניט אויף אַ גידול רגיל פון אן אילן, נאר זיי זיינען ״טוען״ אַ זאך וואס איז בעצם ניט שייך צו זיי

[און דאס איז בהתאם מיטן חילוק בהפסוקים פון וועלכע זיי לערנען דאס אפ: דער תו״כ לערנט עס אפ פון פסוק (שבפרשתנו) ״ועץ השדה יתן פריו״, וואס ווייזט אויף אַ נתינה רגילה פון עצי השדה; און די גמרא לערנט עס אפ פון דעם כפל ושינוי הלשון אין פסוק ״כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם״, וכפרש״י: ״מדכתיב תאנה וגפן נתנו חילם הרי עץ פרי אמור מה ת״ל כי עץ נשא פריו אף אילני סרק ישאו פרי״. ד.ה. דער פסוק איז מדגיש און א) טיילט אפ דעם ״עץ״ (אילני סרק) פון תאנה וגפן (״עץ פרי״), ב) אז ביי ״עץ פרי״ איז דאס באופן פון ״נתנו חילם״, אַ נתינה און ג) לויט זייער תכונה און קראפט (״נתנו חילם״) און ד) בא אילני סרק איז דאס באופן פון ״נשא״, כאילו אז ער איז נושא אַ צווייטע זאך, ניט דורך גידול רגיל[42]].

וע״פ הנ״ל יש לומר, אז דער חילוק צווישן תו״כ און גמרא איז פארבונדן מיט דער מחלוקת וואס מען געפינט אין בראשית רבה[43] — צי בתחלת הבריאה האבן אילני סרק (דעתה) געהאט פירות, אדער ניט[44]:

דער תו״כ איז קאי בשיטת ר״פ (אין ב״ר), וואס ער לערנט אפ פון ״עץ עושה פרי (אז) אפילו אילני סרק עשו פירות״; ולפי זה איז דאס וואס ״אילני סרק עתידים להיות עושים פירות״ ניט קיין שינוי של חידוש במעשה בראשית, נאר עס איז חוזר וניעור טבע אילן זה

38) בראשית ג, יט.

39) ראה רמב״ן עה״ת בראשית א, יא: וא״כ נאמר כי מקללת ארורה האדמה (שם ג, יז) היו סרק (וכ״ה באוה״ח עה״פ). וראה דרשת תורת ה׳ תמימה הנ״ל. קרבן אהרן לתו״כ שם.

40) ראה רמב״ן שם ובדרשת תורת ה׳ תמימה הנ״ל.

41) ולהעיר (יתירה מזו) מירוש׳ שביעית פ״ד ה״ח: כי עץ נשא פריו מגיד שלא נשא פריו בעוה״ז וגפן ותאינה נתנו חילם מגיד שלא נתנו חילם בעוה״ז.

42) ראה חדא״ג כתובות שם.

43) פ״ה, ט.

44) בירושלמי כלאים פ״א ה״ז (לפי׳ הפ״מ), לב׳ המ״ד היו אילני סרק בתחלת הבריאה שלא נשאו פירות, אלא שלחד מ״ד בזה שהוציא אילני סרק ״עברה על גזרותיו של הקב״ה״ ולחד מ״ד ״שמחה בציווי והוסיפה אילני סרק״ — ״שהן צריכין לתשמישו של אדם לעצים ולבנין״. וראה מראה הפנים לירושלמי שם. מפרשים לב״ר שם. וראה בהנסמן לעיל הערה 39.

וועלכע איז געווען אין עם בתחילת הבריאה,

(און דאָס קומט בהמשך צו די פריער־דיקע דרשות אין תו"כ אויף דעם פסוק „ועץ השדה יתן פריו", „לא כדרך שהיא עושה עכשיו אלא כדרך שעשתה בימי אדה"ר . . עץ פרי עושה פרי למינו[45] מלמד שבו ביום שהוא נטוע בו ביום עושה פירות". ועד"ז דער ענין פון „העץ עתיד להיות נאכל" אז עס וועט זיין ווי ס'איז געווען בימי אדה"ר, ווי מ'לערנט דאָס אָפּ פון פסוק[45] „עץ פרי").

משא"כ די גמרא האָלט ווי דער מ"ד[46] אז בתחילת הבריאה האָבן אילני סרק ניט נושא פירות געווען. קומט אויס אז דאָס וואָס זיי וועלן נושא פירות זיין לעתיד, איז אָ שינוי של חידוש. און דעריבער איז דאָס באופן של „יטענו", „נשא פריו", ניט באופן רגיל וטבעי.

ז. אָבער כד דייקת שפיר קען מען אַזוי ניט לערנען, ווייל:

א) דער פירוש הנ"ל אין תו"כ (אַז ביי אילני סרק וועט דער שינוי קענען זיין (און זיין) לעתיד ווייל אַזוי איז געווען בתחלת הבריאה) — איז ניט גלאַטיק:

ביי די פריערדיקע ענינים פון פסוק, שטייט אין תו"כ בפירוש אז דאָס איז „כדרך שעשתה בימי אדה"ר" און מ'לערנט עס אָפּ פון די לשונות הפסוקים בימי אדה"ר (במעשה בראשית); משא"כ בנוגע צו אילני סרק שטייט ניט אין תו"כ „כדרך שעשתה בימי אדה"ר" (וכיו"ב), און דאָס וואָס אילני סרק עתידים להיות עושים פירות לערנט מען אָפּ פון דעם פסוק שבפרשתנו (וועל־כער רעדט בדלעת"ל) „ועץ השדה יתן פריו".

ב) אפילו מ'זאָל לערנען אַז הנאמר „כדרך שעשתה בימי אדה"ר" גייט אויך אויף אילני סרק[47] און דעת התו"כ איז כדעת ר"פ אַז ס'איז געווען אַזוי אויך בתחלת הבריאה — איז ניט אינגאַנצן גלאַטיק: דעת ר"פ איז, אַז מצד הבריאה עצמה (מצד ציווי הקב"ה) האָבן געדאַרפט זיין אילני סרק, נאָר די ארץ האָט משנה געווען מהציווי און אילני סרק האָבן אַרויסגעגעבן פירות (און נאָכן חטא איז דער שינוי בטל געווארן). קומט אויס, אַז מנהגו של עולם (מצ"ע) איז פאַרקערט[48], אַז עס זאָלן זיין אילני סרק.

ג) ובכל אופן: ס'איז בכלל שווער צו לערנען אַזוי דעת הרמב"ם, וואָרום פון תוכן והמשך דבריו איז מוכח אַז ער איז שולל ניט נאָר אָ חידוש במעשה בראשית, והיינו שולל אָ זאָך וועלכע איז קיינמאָל ניט געווען במעשה בראשית, נאָר ער איז שולל ביטול „דבר ממנהגו של עולם"[49] (נאָר — „עולם כמנהגו נוהג"),

45) בראשית א, יא.

46) כ"ה בפשטות לדעת ר"י בר"ש — בב"ר שם. ולהירושלמי כ"ה לכו"ע (כבהערה 44).

47) והיינו שמ"ש לפנ"ז „לא כדרך שהיא עושה עכשיו אלא כדרך שעשתה בימי אדה"ר" היא הקדמה כללית, ואח"כ מפרט הפרטים „ומנין שהעץ עתיד להיות נטוע . . בן יומה . . מנין שהעץ עתיד להיות נאכל כו' ומנין שאף אילני סרק כו'". אבל ראה רמב"ן בראשית א, כט (בסופו) דלא הי' כן (שהעץ נאכל) לפני החטא. וכ"ה לפרש"י בראשית (שם, יא) שבזה קלקלה „ולא עץ פרי".

48) אף שלהרמב"ן (בראשית א, יא) ועוד הוא כדלעיל ס"ה־ו, שבטבע מתחילה עשו גם אילני סרק פירות.

49) ועפ"ז מובן ב' הלשונות ברמב"ם שם. ומה שכתבם בסדר זה דוקא — י"ל שהם בסדר דזו ואצ"ל זו. וראה לשונו בפי"א ריש ה"ג הובא לקמן בפנים ס"י.

אוּן עס איז דאָך פשיטא אַז די ענינים (שינוים) הנ"ל זיינען ניט „מנהגו של עולם":

פירוש „מנהגו של עולם" איז ווי עולם פירט זיך בפועל בקביעות — איז קיין נפק"מ ניט ווען די קביעות ההנהגה איז געשאפן געוואָרן — צי בתחילת הבריאה ממש אַדער שפעטער[50]; לאחרי ווי ס'איז נקבע געוואָרן אין דער טבע פון אילני סרק אַז זיי זאָלן ניט אַרויס־געבן קיין פירות אוּן אַז די חיות רעות זאָלן מזיק זיין אוּן די אילנות וחיות פירן זיך אַזוי טויזנטער יאָרן בלי שינוי — איז דאָס „מנהגו של עולם". אוּן אויב עס ווערט אַ שינוי, זיי פירן זיך היפך הנהגתם זו, איז דאָס ביטול דבר ממנהגו של עולם.

(ס'האָט אינגאַנצן ניט קיין אַרט צו זאָגן, אַז טבעם דאילני סרק לא נשתנה, אויך בזה"ז זיינען זיי אילנות עושים פירות, נאָר דורך אַ סיבה שחוץ מהם (די גזירה פון דעם אויבערשטן) איז בפועל[51] וואָקסן ניט קיין פירות אויף זיי (ועד"ז בנוגע לבע"ח); נאָר דער פירוש איז אַז נאָכן חטא עה"ד איז בטל געוואָרן זייער פריערדיקער טבע[52], בזה"ז זיינען זיי בטבעם אילני סרק (אוּן — חיות טוּר־פות)).

ח. וועט מען דאָס פארשטיין בהקדם תוספת ביאור אין דעת הרמב"ם:

דאָס וואָס דער רמב"ם נעמט אַן אַז בימות המשיח עולם כמנהגו נוהג איז, לכאורה, ווייל ער האָלט ווי די דיעה וואָס ער ברענגט[53] אַז „אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד", דעת שמואל אין גמרא[54].

זיינען באַוואוסט די קושיות וואָס דער לחם משנה[55] פרעגט אויף דעם: מ'גע־פינט אַז דער רמב"ם פסק'נט להלכה בסתירה לזה:

(א) אין גמרא שטייט[54]: ואמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלקים זולתך[56]. ופליגא דשמואל דאמר שמואל אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד כו'.

אוּן דער רמב"ם פסק'נט[57] ווי ר' חייא בר אבא (דפליג אשמואל): „אמרו חכמים כל הנביאים כולן לא ניבאו אלא לימות המשיח אבל העולם הבא עין לא ראתה אלקים זולתך".

(ב) די משנה זאָגט[58]: לא יצא האיש לא בסייף ולא בקשת כו' ואם יצא חייב חטאת. ר' אליעזר אומר תכשיטין הן לו, וחכמים אומרים אינן אלא לגנאי שנאמר[28] וכתתו חרבותם לאתים וחניתו־תיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב

---

50) והרי אפי' כללות ההנהגה הטבעית שנקבעה באופן ש„לא ישבותו" נעשתה רק אחר המבול (נח ח, כב).

51) וע"ד כשאין מטר יורד.

52) וי"ל שלכן מותר להרכיב אילני סרק זה על זה אע"פ שאינו מינו (רמ"א יו"ד סרצ"ה ס"ו. וראה שם ס"ג וש"ך שם סק"ג. וכ"ה לדעת הרמב"ם — ראה מראה הפנים לירושלמי שבהערה 44) — כי בזה"ז אין בהם כלל הכח והטבע לעשות פירות, ולעת"ל יהי' זה חידוש וביטול טבעם של עכשיו.

53) הל' מלכים פי"ב ה"ב. הל' תשובה ספ"ט.

54) ברכות לד, ב.

55) הל' תשובה פ"ח ה"ז.

56) ישע' סד, ג.

57) הל' תשובה שם, וכן בפיה"מ סנהדרין פ"י (בהקדמתו ד"ה ועתה אחל) הביא מאמר דר"ח ב"א אר"י וגם הא דאין בין העוה"ז כו'.

58) שבת סג, א.

ולא ילמדו עוד מלחמה (ואי תכשיטין נינהו לא יהו בטלין לעתיד — רש"י). און אין גמרא דאָרט זיינען פאָראַן צוויי דיעות: לויט איין דיעה האָלט אויך ר' אליעזר אַז כלי זיין בטלין לימות המשיח „ופליגא דשמואל . . מסייע לי' לר' חייא בר אבא", און לויט אַ צווייטער דיעה האָלט ר' אליעזר אַז אינן בטלין לימות המשיח, „היינו דשמואל ופליגא דר' חייא בר אבא". אָבער דעת חכמים איז לכו"ע אַז כלי זיין בטלין לימות המשיח, און דעריבער אם יצא בסייף כו' — חייב חטאת.

און דער רמב"ם פסק'נט[59] ווי די חכמים, וועלכע האָלטן לכל הדעות ניט ווי שמואל, כנ"ל.

ט. איז דער ביאור בזה: לכאורה, ווי זאָגט דער רמב"ם אַז בימות המשיח לא יבטל דבר ממנהגו של עולם און עס וועט ניט זיין קיין חידוש במעשה בראשית — ס'איז דאָך אַ עיקר מי"ג העיקרים[60] אַז עס וועט זיין תחיית המתים[61] (וואָס איז ביטול מנהגו של עולם און חידוש במעשה בראשית)?

בשלמא לויט די שיטות[62] אַז עולם התחי' איז עולם הבא (און דער תכלית שלימות השכר איז צו נשמות בגופים) — איז תחיית המתים אַ באָזונדער ענין, ניט קיין „חלק" פון ימות המשיח;

אָבער לויט שיטת הרמב"ם[63], אַז עולם הבא מיינט עולם הנשמות (בלי גופים), און עולם התחי' איז ניט דער תכלית שלימות השכר, נאָר תחיית המתים וועט זיין אין דעם זמן ותקופה פון ימות המשיח איידער די נשמה קומט צו עולם הבא — קומט אויס, אַז לויט שיטת הרמב"ם וועט זיין אַ חידוש במעשה בראשית (תחיית המתים) אין ימות המשיח. איז ווי קען מען זאָגן אַז בימות המשיח לא יבטל דבר ממנהגו של עולם?

דאָרף מען זאָגן, אַז לויטן רמב"ם זיינען דאָס צוויי באָזונדערע ענינים און — אין באָזונדערע זמנים: עס איז דאָ דער ענין וזמן אין ימות המשיח וואָס איז פאָרבונדן מיט ביאת המשיח, און עס איז דאָ אַ באָזונדער ענין וזמן נוסף, וועל־כער וועט נתוסף ווערן לאחרי תקופת התחלת ימות המשיח. עס וועלן צו־קומען הנהגות, זאָכן וועלכע דער אוי־בערשטער וועט טאָן אין יענעם זמן, כולל אויך ענינים פון שינוי מנהגו של עולם*[63]. דאָס וועט זיין אין אַ שפע־

59) הל' שבת פי"ט ה"א (משיעורי הרמב"ם דשבוע זה (תשמ"ה) — בהחלוקה דג"פ ליום).

60) פיה"מ להרמב"ם סנהדרין שם בסוף הקדמתו.

61) ועד שהכופר בזה אין לו חלק לעוה"ב (משנה סנהדרין שם. רמב"ם הל' תשובה פ"ג ה"ו. ובפיה"מ שם ד"ה ועתה אחל: ואין דת ולא דבקות בדת יהודית למי שלא יאמין זה).

62) ראה ראב"ד הל' תשובה פ"ח ה"ב ובכ"מ שם. רמב"ן בשער הגמול. וכ"ה ההכרעה בתורת החסידות — ראה לקו"ת צו טו, ג. ש"ש סה, סע"ד. דרמ"צ יד, ב („וכ"ה האמת ע"פ הקבלה"). וראה תשובות וביאורים* (קה"ת, ברוקלין, תשל"ד) סי"א ע' 57 הערה 23. וש"נ.

63) הל' תשובה שם. פיה"מ סנהדרין שם. אגרת תחיית המתים (אות ו'). וראה עבודת הקודש ח"ב פמ"א בארוכה.

*63) עפ"ז יומתק זה שהרמב"ם מפרט בפי"א שם (הובא לקמן בפנים סיו"ד): „אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחי' מתים" — כי נקט

*) אגרות קודש כ"ק אדמו"ר שליט"א כרך ב' ע' עו. המו"ל.

טערדיקן זמן[64] אין ימות המשיח גופא[65].

יו"ד. ועפ"ז איז מובן וואס אין אג־
פאנג פרק יב, ווען דער רמב"ם שרייבט „אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם", ברענגט ער אויף דעם ניט קיין ראי' והוכחה, ווי ער ברענגט אין דעם פריערדיקן פרק[66] אויף דעם אז משיח דארף ניט באווייזן קיין אות ומופת

— וז"ל: ואל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים

ומחדש דברים בעולם או מחי' מתים וכיוצא בדברים אלו, אין הדבר כך[67] שהרי ר' עקיבא חכם גדול מחכמי המשנה הי' והוא הי' נושא כליו[68] של בן כוזיבא המלך והוא הי' אומר עליו שהוא המלך המשיח[69], ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעונות*[69], כיון שנהרג נודע להם שאינו.

הכא כל הדברים שאכן יהיו סו"ס בימוה"מ (כמו שתהי' תחיית המתים), אלא שכ"ז הוא ענין נוסף שיהי' בזמן לאח"ז בימוה"מ גופא, ואי"ז ענינו של המלך המשיח וימוה"מ בתקופה הא' כבפנים. ולהעיר מפרקי הצלחה להרמב"ם: וזאת היא ראי' גמורה על שתחה"מ נתלית במשיח.

64) ומ"ש הרמב"ם באגרת תחיית המתים שם: אלא יחי' את המתים בחפצו ורצונו כאשר ירצה ולמי שירצה או בימות המשיח או לפניו או כו' — אינו חולק על מרז"ל בכ"מ שתחה"מ תהי' בזמן מסוים*, כ"א כוונתו שביכולת ה' להחיות המתים (כאשר ירצה) בכל זמן שירצה, וכמובא בנ"ך וש"ס וכו'.

65) גם בשל"ה (כג, ב) ביאר שלדעת שמואל תהיינה ב' תקופות. אבל כתב „בי אפשר שכוונת שמואל הוא עד כלות אלף הששי הזה אבל אח"כ מודה שמואל לכל מה שאמרנו"*, היינו באלף הז'. וממשיך „ואפשר אף באלף הששי מודה שמואל לכל מה שאמרנו כו' אמנם הנולדים בקדושה לא ישלוט בהם המות עוד . . וכן המתים אשר יחיו בביאת משיח כו' אז ישארו חיים וקיימים" (והוא דלא כדעת הרמב"ם).

אבל ע"פ המבואר בפנים מוכרח לומר שגם לדעת הרמב"ם תהי' תקופה הב' באלף הששי, ימוה"מ שבזמן הזה.

66) פי"א ה"ג.

67) ולכן שולל הרמב"ם (ע"פ הלכה זו) — מרז"ל דבדקוהו ולא הי' מורח ודאין וקטלוהו (סנהדרין צג, ב), כי"א „שנהרג בעונות" כדלקמן. וראה לקמן הערה *69.

68) המקור ע"ז — וכן מקור ההיתר לחכם גדול (רב מובהק דכל הדור ופרנס דכל הדור — ספרי ס"פ ברכה) — להיות נושא כלים — הרי יתרה מזו הנהגת דוד המלך (ש"א טז, כא). ולהעיר שה"ז מלחמת הצלה דכל ישראל ואה"ק כו', וקרוב לומר שהי' פקו"נ בגוף המלחמה לבטל (הגזירות ו)הריגות שיהיו כמה בנ"י בחיים*.

69) לא רק ב„חזקת משיח". וראה לעיל סוס"ד.

69) וראה גם רמב"ם הל' תעניות פ"ה ה"ג: ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח ונפל ביד הרומיים ונהרגו כולם.

בהשגת הראב"ד בהל' מלכים: „והלא בן כוזיבא הי' אומר אנא הוא מלכא משיחא ושלחו חכמים לבדקו אי מורח ודאין או לא וכיון דלא עביד הכי קטלוהו" (סנהדרין צג, ב). ובנ"כ שם (מגדל עוז, כסף משנה, רדב"ז (בתירוץ שני), לח"מ) תירצו שאגדות חלוקות הן, כי באיכ"ר (עה"פ בלע ה' ולא חמל — ב, ב. וכ"ה בירושלמי תענית פ"ד ה"ה) איתא — דלא כבגמ' — שאומות העולם הרגוהו ולא חכמים, והרמב"ם פסק כדיעה זו.

ואף דאפושי מחלוקת לא מפשינן, ובפרט מחלוקת במציאות — מי הרג את בן כוזיבא?

י"ל דאין מחלוקת במציאות, לכו"ע (גם לדעת

---

*) ראה ג"כ זח"א קלט, א. וראה שם קלד, א.

*) ו„אף שאמר ופליגא דשמואל, י"ל דפליגא ר"ל יש חילוק כי כל אחד מדבר ענין אחר" (של"ה שם).

*) ולכן הי' נושא כליו, ולא משום ש„הי' אומר עליו שהוא המלך המשיח". ועפ"ז צ"ל דהמשך ל' הרמב"ם „והוא הי' אומר כו'" ה"ז ענין נוסף.

*) בדפוס רומי ר"מ „הגוים". וראה לעיל הערה 5.

ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת:

הגמ' והראב"ד) נהרג לפועל ע"י אומות העולם; ולכו"ע (גם להרמב"ם**) היו מחכמי הדור שסברו שאינו משיח, וכמו ר' יוחנן בן תורתא שאמר לר' עקיבא: „עקיבא יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא בא" (ירושלמי ואיכ"ר שם) והם שלחו לבודקו אם הוא מורח ודאין, וכשראו שאינו מורח ודאין, ולפי דעתם (משא"כ לדעת רע"ק וכן פסק הרמב"ם) ה"ז סימן שאינו מלך המשיח, ומכיון שעשה מלחמות עם העמים לפי שחשב שהוא המלך המשיח אף שלא מורח ודאין (כי סבר כר"ע) ונפלו רבים מבנ"י וכו' — יש לו דין רודף (ראה סנהדרין עג, א. וש"נ) שצריך להרגו. אבל בפועל אוה"ע הרגוהו. ובסגנון לשון הרדב"ז שם: „ויש לפרש הא דאמרינן בפרק חלק, כיון דחזיוהו דלא מורח ודאין קטלוהו כלומר רפו ידיהם ממנו ובאו הגויים והרגוהו***.

ומחלוקת הרמב"ם והראב"ד בזה היא***: לשיטת הרמב"ם (ע"פ דעת רע"ק) שמשיח אינו צריך לעשות אותות ומופתים — הרי פשוט שנהרג לא מחמת שלא הי' מורח ודאין, שהרי גם מופת זה אינו צריך להראות (בתחילת ביאתו). ולכן כתב „שנהרג בעוונות". והראב"ד שפוסק (ע"פ הגמ' סנהדרין ודעת ר"י בן תורתא) שמשיח צריך לעשות אותות ומופתים מיד בתחילת התגלותו — ס"ל שנהרג מחמת שלא הי' מורח ודאין, ואע"פ שבפועל הרגוהו אוה"ע,

אע"פ אַז אין די צוויי פרקים רעדט דער רמב"ם זועגן צוויי באַזונדערע ענינים: אין פרק יא וועגן מלך המשיח עצמו — וואָס ער וועט אויפטאָן און — אופן ביאתו; און בפרק יב — וועגן דעם מצב העולם בימות המשיח — רעדט ער אָבער בפרק יב וועגן דעם מצב העולם און ווי עס איז פאַרבונדן מיט ביאת המשיח,

ובמילא איז די ראי' שבפרק יא לגבי מלך המשיח כחה יפה אויך לגבי דעם וואָס ער רעדט אין פרק יב וועגן דעם מצב העולם בימות המשיח וואָס איז פאַרבונדן מיט ביאתו, ומהם — אַז עולם כמנהגו נוהג

— וואָרום אויב דער גדר פון „ימות המשיח" וואָלט געווען ביטול מנהגו של עולם וחידוש במעשה בראשית, וואָלט אויסגעקומען, אַז דאָס איז ענינו של משיח — ביאתו של משיח ברענגט מיט זיך אַז עס זאָל זיין ביטול מנהגו של עולם וחידוש במעשה בראשית, און דעמאָלט וואָלט מען געדאַרפט אַנ־נעמען, אַז „משיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם", ובמילא איז דאָס די בחינה ובדיקה פון אמיתתו אַז ער איז משיח (וויבאַלד אַז אין דעם באַשטייט חידושו, כנ"ל);

און ויבאַלד אַז דער רמב"ם איז מכריח (פון ר' עקיבא וכל חכמי דורו בשייכות לבן כוזיבא) אַז משיח דארף ניט מאַכן קיין אות ומופת, איז דערפון

) ומ"ש הרמב"ם (בהל' מלכים) „ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח" — עכצ"ל שכוונת הרמב"ם היא רק **שבתחילה „דימו" כל חכמי דורו שהוא משיח, אבל אח"כ כמה מהם הסיקו שאינו משיח (כמפורש בחז"ל, כבפנים ההערה), אלא שהרמב"ם לא פסק כמותם.

גם י"ל שהרמב"ם ס"ל **שרוב** חכמי ישראל, או ע"פ „גדולי החכמים" (כלשונו בהל' תעניות שם) סברו כרע"ק, ולכן כתב „כל". ולהעיר שבא' מכת"י הרמב"ם, הלשון „ודימו הוא וחכמי דורו", בלי תיבת „כל" (ע"ד לשונו בהל' תעניות שם).

***) ובתשובות וחי' מרב סעדי' אבן דאנן (נדפס בתשובות הרמב"ם פאר הדור סי' רכה, ועוד): ורז"ל אמרו בסנהדרין פ"ח שחכמי ישראל הרגוהו על שאמר שהוא משיח והוא לא הי' מזרע דוד. אבל ראה ברטנורה לדות ד,ו.

****) ראה כס"מ, דהא דאמרו בפרק חלק אתיא דלא כשמואל כו' ורבינו סובר כשמואל כו'.

גברא קטילא (ע"י פס"ד ב"ד) קטלו (כרדב"ז לעיל) ואולי יתירה מזה — כשאין ב"ד יכולים לקיים עונש שפסקו מקיימין אותו ע"י אחר (טושו"ע חו"מ ס"ב ובנ"כ שם) — משא"כ להרדב"ז דקשה מגט, ש„אם הגוים מעצמן אנסוהו עד שכתב הואיל והדין נותן שיכתוב הרי זה גט פסול" אף שלא בטל (רמב"ם הל' גירושין ספ"ב).

מובן ומוכח אז ביאת משיח ברענגט ניט מיט זיך ביטול מנהגו של עולם[70].

יא. ועפ"ז איז פֿאַרשטאַנדיק, אַז דאָס וואָס דער רמב"ם איז מאריך אין פרק יב בנוגע דעם מצב העולם בימות המשיח — איז דאָס אַלץ בנוגע דעם ענין וזמן אין ימות המשיח וועלכער איז פֿאַר־בונדן מיט מלך המשיח וביאתו.

דאָס הייסט: פריער — אין פרק יא איז דער רמב"ם מבאר[71] וואָס עס איז ענינו של מלך המשיח — „המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל וחוזרין כל המשפטים כו", ער וועט ברענגען די שלימות אין מצות והלכות התורה[72].

דערנאָך — אין פרק יב רעדט דער רמב"ם ווי דער מצב העולם וועט זיין בהתאם לזה, ווי ער איז מסיים[73] אַז אידן וועלן זיין „פנויין בתורה וחכמתה . . ובאותו הזמן לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה כו' ולא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים וכו'" — (ועיקר[74]) קיום המצות והלכות התורה איז אין אַן עולם וואָס כמנהגו נוהג.

יב. ע"פ כהנ"ל וועט מען אויך פֿאַר־שטיין שיטת הרמב"ם בשייכות די פֿאַר־שידענע פסוקים ומאמרי חז"ל וועגן די יעודים וכו' דלעתיד:

די יעודים און נבואות וועלכע ריידן וועגן משיח'ן גופא, וואָס ער וועט טאָן און וואָס עס וועט אַרויסקומען בעולם ע"י ביאתו — לערנט דער רמב"ם אַז זיי זיינען ניט קיין ענין פון ביטול מנהגו של עולם. און דערפֿאַר איז ער מפרש דעם פסוק „וגר זאב עם כבש גו'", וואָס שטייט בהמשך צו „ויצא חוטר מגזע ישי גו'"[75], אַז דאָס איז „משל וחידה".

[און טייטשט אַפּ בפירוש וואָס איז דער משל וחידה פון דעם פסוק „שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם" — ואע"פ וואָס ער איז ממשיך „וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח הם משלים" און זאָגט ניט וואָס די נמשלים זיינען, אדרבה ער פירט אויס „ובימות המלך המשיח יודע לכל לאי זה דבר הי' משל" — וואָרום ער קומט (בעיקר) מסביר זיין אַז אין דעם פסוק וועלכער קומט בהמשך צו „ויצא חוטר גו'" מבואר ענינו של משיח, אַז אידן וועלן

---

70) ומה שאעפ"כ מתחיל ברפי"ב „אל יעלה על הלב שבימות המשיח כו'" הרי מדייק וכתב (לא „אל יעלה על הדעת", ע"ד הל' בפי"א שם, כ"א) „על הלב" — שאינו בא לשלול קס"ד בדעת שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, כ"א אף שבדעת, עד כמה ששכלו ודעתו משיגים מעלת וענין המשיח (ובמילא — דימות המשיח) — אינו שולט ומושל עד לביטול מנהגו של עולם.

בכ"ז אפשר אשר מצד אה"ר ותשוקת הלב להמעלות ד„ישכיל . . ירום ונשא וגבה מאד" (ישעי' נב, יג. וראה רמב"ם הל' תשובה פ"ט ה"ב ולקמן כאן. שער האמונה לאדמו"צ פנ"ו ואילך. ביאוה"ז כב, ג) יעלה על לבו שיבטל דבר ממנהגו של עולם. וג"ז בא לשלול. ואכ"מ.

71) ה"א.

72) ראה בארוכה לקו"ש חי"ח ע' 277 ואילך. וש"נ.

73) פי"ב ה"ד-ה.

74) להעיר משני הפירושים בענין: והנשיאים הביאו (יומא עה, סע"א. תיב"ע ויקהל לה, כז (רבינו בחיי שם). פרש"י שם מספרי נשא ז, ג. ועוד); חטים שירדו בעבים (מנחות סט, ב. רש"י ותוס' שם). ועוד.

75) ישעי' יא, א ואילך.

•) ולהעיר שבכת"י חימן גם כאן הלשון „על הדעת".

ניט האָבן קיין בלבולים פון אוה"ע ובמילא „יהיו פנויין בתורה וחכמתה" כו'[76];

משא"כ די פסוקים און מאמרי רז"ל וועלכע ריידן ניט בהמשך צו משיח וביאתו, נאָר וועגן נבואות וייעודים וואָס וועלן זיין לעתיד לבא, כולל די אויבן־דערמאָנטע: „והשבתי חי' רעה מן הארץ" און מרז"ל הנ"ל אז אילני סרק עתידים להיות עושים פירות — איז דער רמב"ם טאָקע מפרש אז זיי זיינען ניט קיין משל נאָר כפשוטם, און דאָס וועט זיין אין אָ שפּעטערדיקער תקופה (תקופה אין ימות המשיח גופא)[77].

יג. ע"פ הנ"ל וועט מען אויך פאָר־שטיין דעם חילוק צווישן דעם מאמר אין תו"כ און די מימרא אין כתובות:

די גמרא אין כתובות „עתידין כל אילני סרק שבא"י שיטענו פירות", וואָס ווייזט אַז דאָס איז ניט קיין ענין טבעי, נאָר אַן ענין מיוחד, און אין א"י דוקא, רעדט וועגן דער ערשטער תקופה, וואָס דעמאָלט — לדעת מ"ד זה בכתובות — וועט זיין אָ חידוש (נס) אין ארץ ישראל,

אין תו"כ וואו עס שטייט סתם „אף אילני סרק עתידים להיות עושים פירות", אז אַזוי וועט זיין דער טבע פון די אילנות און — בכל העולם, רעדט זיך וועגן דער צווייטער תקופה אין ימות המשיח, וואָס דעמאָלט וועט זיין אָ שינוי של חידוש במעשה בראשית, במילא וועט ווערן דער טבע (אויך) פון דעם אילן סרק להוציא פירות.

יד. ועפ"ז מובן אַז ס'איז ניט קיין סתירה פון דברי הרמב"ם אַז „אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד", וואָס גייט אויף דער ערשטער תקופה פון ימות המשיח, צו זיין פסק אַז „כל הנביאים כולן (לא) ניבאו (אלא) לימות המשיח וכו'" — וואָס גייט אויף דער שפּעטערדיקער תקופה אין ימות המשיח.

און ס'איז אויך מובן זיין פסק אַז היוצא בכלי זיין בשבת חייב חטאת, ווייל דעם פסוק „וכתתו חרבותם לאתים", וואָס רעדט וועגן דעם מצב בעולם וואָס וועט זיין לעתיד לבא, לערנט דער רמב"ם כפשוטו, און ניט דרך משל בלבד — און דאָס וועט זיין אין דער שפּע־טערדיקער תקופה פון ימות המשיח. און היות אַז כלי זיין בטלים אין יענער תקופה (עכ"פ) פון דער גאולה[78], איז עס

---

76) ולהעיר מדיוק לשון הרמב"ם „וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח (ולא בימות המשיח) הם משלים".

77) ומה שהרמב"ם כתב בפירוש המשניות (סנהדרין בהקדמה לפ' חלק) דמחז"ל שבת (ל, סע"ב) עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת, הפ' „לפי שבנ"א אומרים כשימצא אדם דבר מוכן ומזומן פלוני מצא פת אפוי ותבשיל מבושל . . ולכן קצף החכם הזה שאמר המאמר הזה על תלמידו כשלא הבין דברו וחשב שהוא על פשוטו והשיבו כפי השגתו ולא היתה אותה התשובה תשובה האמיתית והרא' על שלא השיב לו על אמתתו — מה שהביא ראי' אל תען כסיל כאולתו". — שמפרש דלא כפשוטו, אף שבפשטות מזה שאחוי לי' ר"ג משמע שכוונתו כפשוטו —

כי הכתוב „יהי פיסת בר בארץ" (תהלים עב, טז) שממנו למדו ש„עתידה כו'" — בא בהמשך להכתוב (שם, א) לשלמה אלקים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך דקאי על מלך המשיח. ועד"ז הוא בנוגע לשאר המימרות בשבת שם לפנ"ז — אף שבכולם אחוי לי' (שמשמע שהכל כפשוטו), כי בכל הפסוקים מדובר בהמשך לביאת מלך המשיח והגאולה שעל ידו, ולא סתם תיאור מצב שיהי' בעולם בפ"ע.

78) משא"כ בתקופה הא' דימוה"מ, אף שגם אז „לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה" (רמב"ם הל' מלכים ספי"ב) — אין ראי' שכלי זיין יבטלו, כי אם,

אַ באַווייז אַז כלי זיין, זיינען ניט קיין תכשיטין.

טו. ע"פ הנ"ל איז פאַרענטפערט נאָך אַן ענין:

אין דער גמרא הנ"ל (כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח כו') ווערט געבראַכט בהמשך לזה: ואמר ר' חייא כו' כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלקים זולתך. ופליגא דר' אבהו דא"ר אבהו מקום שבעלי תשובה עומדין[79] צדיקים גמורים אינם עומדין[80].

און וויבאַלד אַז אין גמרא ווערן ביידע מימרות פון רחב"א אר"י געבראַכט בהמשך זו לזו — איז משמע אַז זיי זיינען שייך איינע צו דער צווייטער. ד.ה.: לשיטתו אַז „כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח כו'", דאַרף מען אויך זאָגן אַז „כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבע"ת כו'" — ניט ווי ר' אבהו (און ניט ווי שמואל).

געפינט מען אָבער אַז דער רמב"ם, כאַטש ער זאָגט „אמרו חכמים כל הנביאים כולן לא ניבאו אלא לימות המשיח כו'" (כנ"ל ס"ח), פסק'נט ער[81]: „אמרו חכמים מקום שבע"ת עומדין אין צדיקים גמורין יכולין לעמוד בו",

וע"פ הנ"ל איז מובן. ווייל דאָס וואָס רחב"א אר"י האַלט אַז צדיקים גמורים זיינען גרעסער ווי בע"ת — איז דאָס לשיטתי' אַז אויך בתחילת ימות המשיח וועט זיין ביטול מנהגו של עולם און אויף דעם „נתנבאו כל הנביאים";

אָבער לשיטת הרמב"ם אַז בתחילת ימות המשיח איז עולם כמנהגו נוהג — איז דאָס ניט מכריח אַז צדיקים גדולים מבעלי תשובה[82].

טז. לאחרי כל הנ"ל איז אָבער נאָך אַלץ ניט מוסבר: וויבאַלד אַז דער גדר פון ימות המשיח (וואָס קומט בהמשך צו ביאת המשיח) איז (לדעת הרמב"ם) פאַרבונדן מיט דעם וואָס עולם כמנהגו נוהג — פאַרוואָס איז מוכרח אַז בימות המשיח גופא זאָל זיין נאָך אַ תקופה וואָס דעמאָלט וועט זיין ביטול מנהגו של עולם? און (—ועיקר) וואָס איז די סיבה נפלאָה, וועלכע וועט שאַפן און ברענגען אַ חידוש נפלא — די הנהגה פון דער צווייטער תקופה?

וועט מען דאָס פאַרשטיין בהקדם וואָס דער רמב"ם שרייבט אין אגרת תחיית המתים שלו[83], אַז דאָס וואָס ער האָט מפרש געווען די יעודים דלעתיד (וגר זאב עם כבש וכיו"ב) אַז זיי זיינען „משל וחידה" — „אין דברנו זה

שמכיון „שהטובה תהי' מושפעת הרבה וכל המעדנים מצויין כצפר" (כהמשך לשון הרמב"ם שם) „לא יהי' רעב ומלחמה" בפועל, אבל לא שישתנה טבע בנ"א, ויבטלו הכלי זיין. ולהעיר מ„יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו" (ש"ב ב, יד) — בכלי זיין (חרב) אבל באופן של שחוק (לראות מי מלומד בשימוש בחרב יותר, ועד שפך דם) ולא מלחמה (מצו"ד שם ועוד). וראה כלים רפכ"ד.

79) וי"ל דלר' אבהו עין לא ראתה אלקים זולתך — על בע"ת נאמר.

80) גירסת הרמב"ם (הל' תשובה ד'לקמן בפנים): אין צד"ג יכולין לעמוד. וכ"ה בדק"ס ברכות שם מ„גליון". ובכ"מ בדא"ח „צ"ג אין יכולין לעמוד (שם)".

81) הל' תשובה פ"ז ה"ד.

82) טעמו של הרמב"ם לפסוק כרב אבהו (וכן מובא בפשיטות בכמה מקומות בדא"ח) — ראה לקו"ש חי"ד ע' 361 ואילך.

83) אות ו'.

החלטי[84] כו׳ שהם משל״, און עס קען זיין אז זיי זאלן נתקיים ווערן כפשוטם[85].

ולכאורה: לפי הנתבאר לעיל (סעיף יא־יב) איז דאך מוכרח צו לערנען אז די יעודים וואס ריידן בשייכות צו משיח וביאתו זיינען ניט קיין ביטול דבר ממנהגו של עולם — ווייל דער גדר פון משיח איז צו אויפטאן אין דעם עולם ווי ער איז „כמנהגו נוהג״ דוקא (כנ״ל)?

יז. ויש לומר הביאור בזה:

עס איז ידוע וואס די גמרא[86] זאגט לגבי די סתירת הפסוקים „כתיב[87] וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתה וכתיב[88] עני ורוכב על חמור, זכו עם ענני שמיא לא זכו עני רוכב על חמור״ (ועד״ז פאר־ענטפערט די גמרא[89] די סתירות אין אנ־דערע פסוקים כיו״ב).

דערפון איז מובן לגבי אנדערע ענינים שבימות המשיח, אז בשעת איידן זיינען אין א מצב של „זכו״, וועלן אלע ענינים זיין דעמאלט באופן אחר לגמרי, אופן נסי[90].

[וואס דאס איז איינער פון די אופני התיווך אין דער פלוגתא בנוגע בנין המקדש דלעתיד: בכמה מקומות[91] שטייט אז דער מקדש השלישי איז „בנוי ומשוכלל הוא ויגלה ויבוא משמים״[92], און אין אנדערע ערטער שטייט[93] (און אזוי פסק׳נט דער רמב״ם[94]) — אז משיח בונה מקדש;

דאס איז תלוי אין די צוויי אופנים הנ״ל אין דער גאולה, אז אויב „זכו״ איז „יגלה ויבוא משמים״, משא״כ אויב לא זכו וועט זיין דער בנין בידי אדם[95] (ע״י משיח[96])].

און דאס וואס דער רמב״ם פסק׳נט בס׳ היד, ספר הלכות הלכות, אז עס וועט ניט זיין קיין ביטול דבר ממנהגו

---

84) כ״ה בתרגום קאפח. ובתרגום ר׳ שמואל אבן תיבון „אין דברנו זה גזירה״.

85) ע״י״ש בפרטיות.

86) סנהדרין צח, א.

87) דניאל ז, יג.

88) זכרי׳ ט, ט.

89) סנהדרין שם.

90) ראה כו״פ (יו״ד סק״י סוף בית הספק); אוצר נלום לע״י סנהדרין שם — שבזה תלוי ג״כ אם אליהו בא מאתמול לפני ביאת המשיח. וראה רמב״ם הל׳ מלכים פי״ב ה״ב.

91) פרש״י סוכה מא, סע״א. ר״ה ל, סע״א. וכ״ה בתוס׳ סוכה שם. שבועות טו, ריש ע״ב ד״ה אין, ומסיים „וכן מפרש במדרש תנחומא״ (וי״ל שהכוונה לתנחומא פקודי יא). זח״א כת, א. ח״ב נט, סע״א. קח, סע״א. ח״ג רכא, א. יל״ש תהלים רמז תתמא בסופו, תתמח בסופו. וראה תנחומא (באבער) בראשית יז (בסופו).

92) ל׳ רש״י סוכה שם.

93) ירושלמי מגילה פ״א הי״א. ויק״ר פ״ט, ו. במדב״ר פי״ג, ב. וראה גם ירושלמי פסחים פ״ט ה״א (תוספתא פסחים פ״ח, ב) — לגי׳ ופי׳ המנ״ח מצוה שפ.

94) הל׳ מלכים רפי״א ובסופו.

95) עפ״ז מתורצת ג״כ הדיעה הנ״ל שהמקדש יגלה ויבוא משמים, ולכאורה: הרי מסופר במדרש (ב״ר ספס״ד) ש„בימי ריב״ח גזרה מלכות הרשעה שיבנה ביהמ״ק הושיבו כו׳ והיו מספקין לעולי גולה כסף וזהב וכל צרכם כו״ כדי לבנות ביהמ״ק (ולא ציפו שיגלה ויבוא משמים) — ותמוה דעה הנ״ל, שהי״ז מעשה רב שיבנה בידי אדם (וראה גם מנ״ח מצוה צה) —

אלא דבימי ריב״ח הי׳ מצב דלא זכו (וכדמוכח מזה גופא שהיו זקוקים לזה שתגזר מלכות הרשעה), ולכן הי׳ ביהמ״ק נבנה ע״י בנ״א דוקא.

96) כלשון הרמב״ם שם. והוא דעת ר׳ אליעזר בויק״ר ובמדב״ר שם — משא״כ בשאר מקומות הנ״ל (הערה 93) לא נאמר שיהי׳ ע״י משיח דוקא. ובזה מתורץ זה שבימי ריב״ח רצו לבנות ביהמ״ק בלא משיח — כי זה שמשיח (דוקא) יבנה ביהמ״ק הוא חידוש התלמיד ותיק — ר״א שהי׳ לאחר זמן ריב״ח.

של עולם — איז עס ווייל דער ענין פון משיח וביאתו והגאולה בכלל — איז אַ הלכה, הלכה ברורה ופסוקה. און אַזוי איז אויך דער אופן אין דעם, אַז ער איז ניט תלוי באופן דמעשה בנ"א (משא"כ הגאולה באופן דארו עם ענני שמי' וכיו"ב — וועלכער איז תלוי אין דעם אַז ביי אידן איז אַ מצב פון „זכו" — וואָס איז ניט ברור ופסוק, ווייל הכל בידי שמים חוץ מיר"ש[97] והרשות לכל אדם נתונה כו'[98]),

און דעריבער איז דער רמב"ם מתאר די גאולה אין דעם אופן ווי ס'איז אַ הלכה, מוכרח צו זיין (אומאָפהענגיק פון דעם מצב פון אידן).

יח. בעומק יותר: דאָס וואָס דער רמב"ם איז מתאר די גאולה באופן אַז עס וועט ניט זיין קיין ביטול דבר ממנהגו של עולם איז (ניט ווייל דער רמב"ם איז מתאר די גאולה אַז זי וועט קומען באופן של לא זכו ח"ו, נאָר) ווייל דער רמב"ם לערנט, אַז דאָס וואָס חז"ל זאָגן אַז וועז ס'איז אַ מצב פון „זכו" וועלן זיין כו"כ עילויים מיט אַ הנהגה נסית כו', איז דאָס אַן ענין נוסף אויף עצם גדרו של משיח.

דאָס הייסט: מצד גדרו של משיח וביאתו — איז דער סדר פון „עולם כמנהגו נוהג", ווייל דער אויפטו פון ביאת המשיח בהלכה איז — וואָס דורך אים וועט זיין די שלימות פון קיום מצות והלכות של תורה (וואָס איז פאַרבונדן מיט אַן עולם וואָס „כמנהגו נוהג").

נאָר בשעת אידן זיינען אין אַ מצב נעלה פון „זכו", וועט זיין אַן ענין נוסף, אַז דער אויבערשטער וועט באַווייזן נסים וכו' אויף צו אַרויסווייזן די הוספת החביבות און מעלה פון אידן.

[ועד"ז בנוגע דעם תיווך הנ"ל בבנין המקדש דלעתיד: דער פירוש בזה איז (ניט אַז דער „יגלה ויבוא משמים" איז בסתירה צו „משיח בונה מקדש", נאָר) — אַז מצד גדר ההלכה איז דער ענין פון בנין ביהמ"ק אַ חיוב מצוה אויף אידן, וכמש"נ ועשו לי מקדש[99] און דערפאַר פסק'נט דער רמב"ם אַז משיח — וואָס דורך אים „חוזרין[100] כל המש־פטים בימיו כשהיו מקודם" און מונין מלך (און דערנאָך) בונה ביהמ"ק[101] — מלך המשיח וועט דורכפירן די מצוה פון בנין ביהמ"ק:

און דער מצב פון „זכו" טוט אויף אַ הוספה, אַז אין דעם „מקדש דלמטה" יבא און זאָל זיך „אַנטאָן" דער „מקדש דלמעלה", „יבא ויגלה משמים"[102]].

יט. ועפ"ז איז מובן דער הכרח אויף דער צווייטער תקופה בימות המשיח — וואָרום לאחרי ביאת המשיח (באיזה אופן שהיא), וויבאַלד אַז אידן וועלן דעמאָלט ניט האָבן קיין „נוגש ומבטל"[103] ש„אינן מניחות להן לעסוק בתורה ובמצות כהוגן"[104], ואדרבה — מ'וועט זיין „פנויין בתורה וחכמתה"[103] ביז אַז אפילו „עסק כל העולם" (כל

97) ברכות לג, ב.
98) רמב"ם הל' תשובה רפ"ה.

99) ראה רמב"ם הל' ביהב"ח בתחלתן: ועשו לי מקדש כו' בנין העתיד להבנות כו'.
100) רמב"ם הל' מלכים רפי"א.
101) רמב"ם הל' מלכים בתחלתו. וראה לקו"ש חט"ז ע' 304 והערה 49 שם.
102) ראה גם לקו"ש חי"ח ע' 418 ואילך ובהנסמן שם.
103) רמב"ם הל' מלכים פי"ב ה"ד.
104) רמב"ם הל' תשובה פ"ט ה"ב.

האומות) וועט זיין „לדעת את ה' בלבד ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים כו' כמים לים מכסים"[105] — וואס דאס איז די שלימות המצב פון „זכו" — וועט דאך דאס ברענגען מיט זיך בהכרח די (צווייטע) תקופה (אין ימות המשיח גופא), וועט עס וועט זיין ביטול מנהגו של עולם, די הנהגה נסית (כולל דעם ענין היסודי — כלשון הרמב"ם[106] — תחיית המתים).

און דערפאר: אין ספר היד, וואו דער רמב"ם איז מסביר דעם גדר פון משיח וביאתו ע"פ הלכה — איז ער מסביר ווי דער מצב העולם וועט זיין אין אֶ (זמן ו)אופן פון „עולם כמנהגו נוהג" (בהתאם צו ענינו וגדרו של משיח);

אבער אין אגרת תחיית המתים איז ער מוסיף (ביאור בספר היד) אז „אין דברנו זה החלטי" — ווייל וועט עס איז אֶ מצב פון „זכו" נאך זייענדיג אין גלות, וועט בפועל זיין — גלייך בתחילת הגאולה — די הנהגה מיוחדת מלמעלה, די הנהגה פון ביטול מנהגו של עולם וכימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות[107].

(משיחות חודש ניסן תשל"ג)

105) רמב"ם סוף הל' מלכים. וראה לקמן ע' 246 ואילך.

106) פיה"מ בהקדמתו לפ' חלק: הוא יסוד מיסודי משה רבינו ע"ה. ובתרגום קאפח: מיסודות תורת משה רבינו. וראה לעיל הערה 61 המשך לשונו.

107) מיכה ז, טו. וראה זח"א השמטות סכ"ה. אוה"ת להצ"צ (נ"ך כרך א') ע' תפז סק"ז-ח.